

Opvattingen van Egyptische vrouwen over de rol van bovennatuurlijke krachten bij zwangerschap en geboorte

Gerda Sengers

Overal op de wereld behoren zwangerschap en geboorte tot de gewichtigste gebeurtenissen in het leven van vrouwen. In Egypte heeft het moederschap een belangrijke symbolische functie. Een vrouw die een groot aantal kinderen baart, vooral zonen, verkrijgt respect van haar echtgenoot en zijn familie. Kinderen zijn tevens haar 'garantie voor de oude dag'. Vooral vroeger werden onvruchtbaarheid, problemen bij de zwangerschap of de bevalling en ziekte van de pasgeboren baby vaak geweten aan externe duistere krachten, zoals hasad (jaloezie en afgunst waardoor iemand het 'boze oog' werpt), jinn (demonen, in het bijzonder een kraambeddemon die qarina of ukht wordt genoemd) en mushahara en kabsa (overtreding van taboes waardoor de vrouw onvruchtbaar wordt of onvoldoende borstvoeding voor het kind heeft). Tegenwoordig gaan de meeste vrouwen bij problemen vrij snel naar een arts. Niettemin blijkt dat vooral in de lagere sociale klassen nog vaak wordt vastgehouden aan overgeleverde denk- en gedragpatronen. Deze patronen zijn, met uitzondering van het geloof in het 'boze oog', bij vele vrouwen uit hogere sociale klassen niet meer bekend en worden als 'bijgeloof' bestempeld.

Met mijn onderzoek heb ik willen nagaan hoeveel geloof stedelijke Egyptische vrouwen hechten aan bovennatuurlijke verklaringen voor 'kwaad' dat hen treft tijdens de zwangerschap, geboorte en de veertig dagen 'onreinheid' daarna. Mijn keuze om onderzoek onder vrouwen in Cairo te doen, werd onder meer ingegeven door mijn bekendheid met de stad en de taal. Een groot deel van de Caireense bevolking is migrant uit andere delen van Egypte, zodat ik bovendien met zowel in Cairo 'geboren en getogen' vrouwen kon praten, als met vrouwen die oorspronkelijk ergens anders vandaan komen. Dit maakte het mogelijk om de gegevens enigszins met elkaar te vergelijken, om te zien of bij vrouwen met oorspronkelijk een rurale achtergrond bepaalde voorstellingen sterker leven dan bij honderd procent stedelijke vrouwen. Ik heb gesproken met veertig vrouwen in de leeftijd van 17 tot 83 jaar, zij kwamen uit veertien Caireense wijken en hadden verschillende opleidingsniveaus en sociaal-economische achtergronden. In dit artikel beschrijf ik hun interpretaties van 'kwaad' en wat zij ertegen doen.

Jaloezie, afgunst en het 'werpen' van het boze oog

Wat is het boze oog?

Het boze oog wordt niet specifiek in de Koran vermeld, maar in Soera 113, vers 5 wordt wel gewaarschuwd voor "het kwaad van een afgunstige in zijn afgunst". De 'afgunstige' wordt algemeen geïnterpreteerd als afgunstige mens die het boze oog 'werpt' op een ander (*yusib bi'l 'ain*) zodat plotselinge ziekten optreden, of ander ongeluk en tegenspoed die persoon treffen. Degene die er door getroffen wordt, wordt *masyub bi'l 'ain* (getroffen door het oog) genoemd. In het Egyptisch volksgeloof (maar ook in het volksgeloof van andere islamitische en sommige niet-islamitische landen) zijn het vooral personen met blauwe ogen, doorlopende wenkbrauwen, vooruitstekende tanden, een lichamelijke afwijking of handicap en baardloze mannen die de macht hebben om het oog te 'werpen'. Een jaloerse persoon in de onmiddellijke omgeving (buurvrouw of familielid) is echter het meest gevreesd, want de jaloerse persoon hoeft slechts te kijken (*nazra insaniyya*) naar het object van zijn of haar afgunst om schade of letsel toe te brengen. Vaak weet degene die het oog 'werpt' zelf niet dat hij over die kracht beschikt en ook het slachtoffer kan de bron van die kracht niet identificeren. Het is daarom heel moeilijk om zich ertegen te beschermen. Ter preventie worden amuletten gedragen, maar is het onheil eenmaal geschied dan zoekt men toevlucht in rituelen.

Preventieve maatregelen om ziekte van kinderen door het boze oog te voorkomen

Bijna alle geïnterviewde vrouwen zeiden absoluut te geloven in *hasad* en het boze oog. Omdat kinderen zeer gewenst zijn, is het niet verwonderlijk dat vrouwen ervan overtuigd zijn dat pasgeboren baby's en kleine kinderen er in de eerste plaats door getroffen kunnen worden, bijvoorbeeld door het boze oog van jaloerse kinderloze vrouwen. Een groot aantal vrouwen heeft daarom preventieve maatregelen getroffen om de baby te beschermen. Zij deden dit door op de nacht vóór de *subu'* (het zeven-dagen feest voor een pasgeboren kind, waarop ik later zal terugkomen) een waterkan ('*abriq* of '*ulla*) met een brandende kaars en enkele rozen aan het hoofdeinde van het kinderbed te plaatsen. Onder het hoofdkussen van het kind legden zij een mes of een ander scherp voorwerp, zeven *hubub* (verschillende soorten granen), een muntje, wat zout en een stukje brood. De volgende dag (*yaum as-subu'*) werd van die zeven *hubub* (granen) een armbandje gemaakt dat het kind werd omgedaan. Dit is volgens de vrouwen een amulet om het kind ook gedurende de eerstkomende veertig dagen te beschermen. Sommigen hebben tevens hun kind een amulet opgespeld die gemaakt werd van een stukje van de opgedroogde navelstreng. Niet alle vrouwen zeiden dat deze maatregelen bedoeld waren tegen het boze oog. Sommigen noemden angst voor *ginni's* (demonen) de reden ervoor en enkelen zeiden dat het was vanwege de engelen die ter bescherming van het kind veertig dagen rond het bed staan. Een aantal vrouwen zei niets onder het hoofdkussen gelegd te hebben noch amuletten gebruikt te hebben omdat dit 'onislamitisch' is. Omdat *Allah* bescherming biedt tegen alle kwaad, legden zij de Koran naast de baby.

Pas bevallen vrouwen zijn door de bloedingen na een bevalling 'kwetsbaar' en daarom beschermden zij zichzelf door een amulet (*mushahara*, 'uqad). Zij droegen deze amulet gedurende veertig dagen tegen *hasad* en het boze oog, *ginni's* (demonen) en onvruchtbaarheid en onvoldoende lactatie (het *mushahara*- en *kabsas*syndroom dat ik later zal beschrijven). Vele gebruiken zijn in de loop der tijd verdwenen of vergeten, maar sommige zijn tot heden blijven voortbestaan. Omdat vooral het baren van een zoon altijd veel jaloezie veroorzaakt, gebeurde het vooral vroeger dat men de seksuele identiteit van het kind wilde verbergen. Om het boze oog dan af te leiden werd het kind de eerste tijd in meisjeskleden gestoken of het kreeg ter bescherming een zwart schortje (dat lijkt op een soort slabbetje) of een zwarte *galabiyya* aangetrokken (een soort lang hemd dat door veel mannen in Egypte gedragen wordt, ook buitenshuis). Door het kind niet te wassen, het te bedekken met oude lappen of door het de eerste tijd 'verborgen' te houden, moest het boze oog eveneens afgeleid worden.

Nagwa is 49 jaar en heeft twee kinderen. Zij zegt zelf niet bang te zijn voor *hasad*, maar één van haar collega's die een tweeling kreeg, beide zonen, was er zo bang voor dat toen zij met haar schoonmoeder het ziekenhuis verliet één zoon in een krant gerold mee naar huis werd genomen. Thuis werd het kind nog veertig dagen voor iedereen verborgen gehouden uit angst voor het boze oog. Nagwa heeft begrip voor haar collega want de echtgenoot van de vrouw is altijd de enige zoon in de familie gebleven waardoor diens moeder altijd bang is geweest dat hij door het boze oog getroffen zou worden.

Tegenwoordig vinden de meeste vrouwen het *haram* (slecht, verboden) om een pasgeboren zoon in meisjeskleden te kleden of te 'verbergen', maar een aantal heeft het kind voor alle zekerheid toch maar een zwart schortje aangetrokken tegen *hasad*. Een andere preventieve maatregel was om een jongetje één oorbel in te doen omdat het metaal het kind beschermt. Na de besnijdenis werd de oorbel aan een *sheikh* gegeven (geleerde of lid van een religieuze orde) omdat het grootste gevaar dan voorbij is. Enkele vrouwen kennen nog steeds dit gebruik en hebben hun zoon op deze wijze beschermd. Zij vertelden echter dat dit voornamelijk nog gebeurt als vóór dit kind een andere zoon kort na de geboorte is overleden. Om *hasad* te neutraliseren was het ook de gewoonte om één of twee weken vóór de bevalling de handen en voeten van de aanstaande moeder te kleuren met *henna* (een roodbruine kleurstof verkregen uit gedroogde bladeren van de struik *Lawsonia inermis*). Vrouwen zeggen dat *henna* zegenende kracht (*baraka*) heeft, maar bijna allemaal vertelden zij dat het tegenwoordig alleen nog wordt gebruikt bij een huwelijk (*farah*). Een jonge vrouw die oorspronkelijk uit Aswan in Opper-Egypte komt, bleek het nog wel gebruikt te hebben. Zij had met *henna* haar vingertoppen tot het eerste 'kootje' gekleurd en in de handpalmen een rond teken aangebracht. Haar voetzolen en enkels waren ook rood gekleurd. Zij vertelde dat dit nog steeds gebruikelijk is in Opper-Egypte (zij woont pas negen maanden in Cairo) en dat zij dit gedaan had om haar nog ongeboren kind tegen *hasad* te beschermen. Zij zou dit zo houden tot veertig dagen na de bevalling. Haar schoonmoeder die veel langer in Cairo woont, vertelde dat het daar vroeger ook gebeurde, maar nu niet langer gebruikelijk is.

Amuletten en bezweringsformules

Kinderen worden vooral beschermd door amuletten van blauwe kralen (blauw zou een afwerende kracht hebben). Een heel populaire amulet is ook een hand met vijf gespreide vingers (*khamisa wi-khmisa*) die het kind vaak op zijn of haar kleertjes gespeld krijgt. De vijf vingers staan voor de Profeet Mohammed, zijn dochter Fatima, zijn schoonzoon Ali en zijn kleinzonen Hasan en Husain (een andere interpretatie is dat de vijf vingers de 'vijf zuilen' van de Islam representeren). Andere afweermiddelen zijn om het kind een minuscule Koran onder de kleertjes te spelden en veel wierook te branden, maar ook aluin, zout, spuug, en het reciteren van koranformules worden gebruikt.

Een heel bekende wijze om het oog te 'werpen' is door te prijzen. Daarom is het in veel gevallen raadzaam om eerst tegen de moeder te zeggen 'Allahu akbar' (God is groot), 'bismillah' (in naam van God) of 'ma sha' allah' (een uitroep om het boze oog te weren) vóórdat je zegt "Wat een mooi kindje" of "Wat een lief kindje is dat". Doe je dat niet, dan loop je het risico dat zij zal uitroepen "*khamisa f-'ainik*" (vijf vingers in jouw boze oog) om zo jouw eventuele jaloezie te neutraliseren (het op dezelfde wijze aanroepen van God voordat je je bewonderend over iets uitlaat, is altijd aanbevelenswaardig omdat *hasad* voortdurend aanwezig is!).

Rituelen

Als kinderen ziek worden, denkt men al snel aan het boze oog. Vooral vroeger werden dan allerlei rituelen uitgevoerd als men dacht dat een kind door *hasad* getroffen was. Een heel bekend ritueel was om een poppenfiguurtje uit papier te knippen waarin naalden werden gestoken. Elke speld kreeg de naam van iemand die het kind gezien had en misschien het oog had 'geworpen'. Het figuurtje werd vervolgens boven wierook rondgedraaid en daarna verbrand om de zwarte magie te neutraliseren. Dit gebeurt soms nog. Enkele vrouwen zeiden het gebruik te kennen en het zelf ook gedaan te hebben (*ism fulan, ism fulan*, deed één van de vrouwen voor terwijl zij aangaf hoe zij de naalden in het figuurtje gestoken had; 'fulan' wordt gebruikt ter substituering van een ongenoemde of ongespecificeerde persoon). Andere vrouwen zeiden hierover "dat is achterlijk" en "dat gebeurde alleen vroeger". Eén vrouw die in Aswan geboren is, vertelde niet alleen dat dit daar nog steeds gebruikelijk is, maar ook dat een vrouw die enkele zonen kort na de geboorte heeft verloren, bij een volgende zwangerschap alles zal doen om het nog ongebooren kind tegen *hasad* te beschermen. Zij gaat dan langs zeven huizen waar een pasgeboren zoon is die Mohammed heet. Van elke kraamvrouw vraagt zij een muntstuk en met dat geld koopt zij een speciale *galabiyya* die zij het kind na de geboorte aantrekt "opdat het blijft leven". De in Cairo geboren vrouwen zeiden dit gebruik niet te kennen.

Ongeluk en tegenspoed door het boze oog

Het boze oog heeft niet alleen te maken met ziekten. Iemand die fysiek aantrekkelijk is, speciale vaardigheden of talenten heeft of wiens leven voorspoedig verloopt, kan

door het 'werpen' van het boze oog niet alleen ziek worden, maar ook allerlei ander onheil en tegenspoed ervaren. Zelfs planten en dieren kunnen erdoor getroffen worden.

Samiyya is 38 jaar oud en heeft vier dochters en één zoon. Zij keurt het af om een zoon meisjeskleren aan te trekken of hem verborgen te houden. Dat vindt zij "iets van het platteland". *Hasad* en het boze oog hebben voor haar vooral te maken met jaloezie die de mensen om haar heen hebben als het goed met haar gezin gaat. Koopt zij iets nieuws of haar kinderen behalen goede cijfers op school, dan kan het gebeuren dat iemand haar het oog 'werpt'. Zij heeft er ook haar man door verloren. Hij werkte in het buitenland en het geld dat hij verdiende, besteedde hij aan zijn gezin. Toen burens zagen hoe goed het met hem ging, 'wierpen' zij het oog waardoor hij ziek werd en stierf. Samiyya zegt dat het moeilijk is om je tegen *hasad* te verweren omdat je het niet aan de ogen van iemand kunt zien en daarom niet weet wie 'werpt'. De persoon die het doet, kijkt onnozel (*biybuss kida bi-ghabawa*), maar ondertussen is hij niet blij dat het goed gaat met een ander. Daarom kijkt hij met afgunst (*hiqd*) en 'werpt' het oog.

Samengevat kan vastgesteld worden dat het geloof in het boze oog vrijwel algemeen is. Het is beslist niet beperkt tot de laagste sociale klassen. Moslims (en christenen) in alle lagen van de bevolking kennen en vrezen het. Het boze oog is de meest gebruikte reden om elk type ongeluk te verklaren. Het leed en de schade die erdoor berokkend worden, worden 'menselijk veroorzaakt kwaad' (*bashariyya*) genoemd.

Hoewel het boze oog reeds bekend was voor de komst van de Islam, vindt de moslim legitimatie ervan in de Koran omdat daarin de 'afgunstige' (mens) genoemd wordt. De interpretatie is dat de afgunstige vervolgens het oog werpt. Door de aanwezigheid van bepaalde sociale voorwaarden die spanningen veroorzaken in de interpersoonlijke relaties, wordt in veel gevallen zo'n werper 'geselecteerd'. Dit soort beschuldigingen zijn als het ware een reflectie van en een legitimatie van vijandige gevoelens die men koestert ten opzichte van de ander.

De 'maatregelen' tegen het boze oog die hierboven besproken werden, worden niet in de Koran genoemd. Het zijn overgeleverde gebruiken uit het volksgeloof, die vooral bij vrouwen uit de lagere sociale klassen (nog) bekend zijn. Vanuit de officiële gezichtspunten en vanuit de 'fundamentalistische' Islam worden zij sterk bekritiseerd en als bijgeloof afgewezen. Het gebruik van de Koran wordt wel geaccepteerd.

Het boze oog is slechts één van de (vele) bronnen van boze krachten die vooral vrouwen en kinderen treft. Hieronder zal ik ingaan op een andere bron van kwaad, te weten de *jinn* (demonen), en daarvan in het bijzonder de kraambeddemon *qarina*.

Het geloof in demonen

Wat zijn demonen?

Jinn zijn demonen die door *Allah* uit vuur geschapen zijn. *Jinn* zijn onzichtbaar en vormloos (hoewel zij soms wel de gedaante van een kat, hond of vooral een slang

aannemen). Zij leven onder de aarde, maar verblijven soms ook bovenaards. Zij houden zich dan voornamelijk op in plaatsen die met het onderaardse in verbinding staan, zoals grotten en spelonken. Zij zitten ook graag in de bergen, moerassen, rivieren, donkere bosjes en vooral ook in oude verlaten huizen. Verder houden zij ervan om zich te verbergen bij vuur en op onreine plaatsen, zoals latrines en mesthopen. Er zijn gelovige en ongelovige *jinn* en zij hoeven niet per definitie slechte dingen te doen. Toch zijn veel mensen er bang voor, want omdat je ze niet kunt zien, is het mogelijk om per ongeluk op een *jinn* te stappen. Uit schrik kan hij dan ietsel toebrengen of zich binnen in het lichaam van iemand vastzetten. In het leven van veel Egyptenaren spelen de *jinn* een belangrijke rol, maar vanzelfsprekend heeft niet iedereen hiervan dezelfde voorstellingen.

De demonen uit het volksgeloof

Jinn (demonen) waren reeds in het pre-islamitische Arabië bekend en zij worden eveneens in de Koran en in de *Hadith* (de Tradities van de Profeet) genoemd. Zij werden ook in het volksgeloof opgenomen, waarin een mannelijke demon *ginni* en een vrouwelijke demon *ginniyya* gingen heten. De demonen van het volksgeloof behielden grotendeels dezelfde kenmerken als in de Koran, maar zij kregen ook een aantal nieuwe en andere eigenschappen. Opmerkelijk voor het volksgeloof is dat de meest voorkomende demonen *vrouwelijke* demonen werden en dat zij bijna altijd kwaadaardig zijn, vooral voor vrouwen en kinderen. Dit gebeurde ook met de *qarin* die onder andere in de *Soera's* 4:42, 37:49-54, 41:24-25 en 43:35 de 'gezel' van de mens wordt genoemd. De Koran is vaag in wat er met 'gezel' wordt bedoeld. Volgens sommige koran-exegeten is de *qarin* een demon of een duivel, volgens sommige anderen is het de 'dubbelganger' die hetzelfde lot heeft als de mens waartoe hij behoort. In het volksgeloof werd vooral de vrouwelijke *qarina* belangrijk en verloor de mannelijke *qarin* praktisch alle betekenis. Net als de *ginni's* woont de *qarina* onder de aarde (dit is niet in de Koran vermeld). In het Egyptisch volksgeloof is een synoniem van deze demon (dat niet in de Koran wordt vermeld) de '*ukht*' die de 'zuster onder de aarde' wordt genoemd. Men gelooft dat als een mens geboren wordt tegelijkertijd ook een '*ukht*' geboren wordt die in alles lijkt op de mens waarbij zij/hij hoort. Het is onduidelijk of er ook een '*akh*' (broeder) is, maar volgens sommige mensen is dat wel zo. Hoe het ook zij, net als in het geval van de *qarin* is de mannelijke demon '*akh*' van weinig betekenis. Het is altijd de vrouwelijke demon '*ukht*' die genoemd wordt in verband met onheil en ziekte.

Omdat de *qarina/ukht* de 'dubbelgangster' van de vrouw is, is haar karakter ook afhankelijk van haar aardse partner. Zij hoeft niet per se slechte daden te verrichten, maar op het gebied van zwangerschap en geboorte is het thema jaloezie sterk uitgewerkt. De aardse vrouw is jaloez op de kinderen van een ander en de *qarina/ukht* is zo mogelijk nog jaloezser op de kinderen van de aardse vrouw.

Opvattingen van de vrouwen over de qarina'ukht

De meeste vrouwen blijken van de beide benamingen de 'ukht beter te kennen dan de qarina en sommigen zeiden dat het één en dezelfde demon is (*hiya hiya*). Het verhaal luidt dat deze demon (ongeacht hoe zij genoemd wordt) in de naecht komt en uit jaloezie de zwangere vrouw een klap op de buik geeft, waardoor zij een miskraam of een doodgeboren kind krijgt. Ook als het kind eenmaal geboren is, blijft de demon minstens tot het zevende jaar dreigend aanwezig.

Een klein aantal vrouwen maakte een vaag onderscheid tussen de qarina en de 'ukht. Qarina is volgens hen 'iets van God' en 'iets dat in je bloed zit'. Zij heeft dan vooral te maken met lichamelijk ongemak, ziekte, geboortefwijkingen van het kind en ruzie tussen de echtgenoten. Van de 'ukht staat gewoon vast dat zij 'onder de aarde' woont en zij wordt niet in verband gebracht met God.

Naast de verhalen over de qarina'ukht zijn er nog vele andere verhalen in omloop over ginni's in het algemeen, die ook allemaal betrekking hebben op ziekte of dood bij kleine kinderen. Zo kunnen bijvoorbeeld ginni's van 'onder de aarde' gezonde kindertjes 'ruilen' met hun eigen zieke kinderen. Als dat gebeurt moet de moeder met het zieke kind naar een begraafplaats gaan en het in een graf leggen, zodat de ginni het gezonde kind kan teruggeven. Alle geïnterviewde vrouwen zeiden dat zij niemand kennen die dat tegenwoordig nog doet, maar toen ik hierover later nog eens met enkele vrouwen sprak, vertelde een vrouw uit Opper-Egypte mij dat het daar nog wel voorkomt. Zij vertelde ook dat een ziek kind, waarvan men bang is dat het zal sterven, soms even in het karkas van een pas geslacht schaap gelegd wordt "opdat het blijft leven".

Enkele vrouwen geloven dat een uil (*buma*, ook wel 'umm quwaiq genoemd) een kind kan doden door over het huis te vliegen of door op het dak te gaan zitten. (*Quwaaq* is het schreeuwen van een uil, maar het wordt ook gebruikt voor een heksachtige vrouw). De meeste vrouwen zeiden echter dat zij de uil wel een griezelig beest vinden omdat het zo schreeuwt, maar dat zij er niet bang voor zijn.

Ginni's kunnen ook jaloers worden op de vrouw zelf en haar ziek maken. Als zij mooi is mag zij beslist niet te lang voor de spiegel staan en zeker niet als zij zwanger is, want dan gaat haar kind meteen dood. Ginni's willen ook vaak zelf met de aardse vrouw getrouwd zijn en stellen dan alles in het werk om ruzie tussen man en vrouw te veroorzaken, zodat de vrouw bij haar man wegloopt en de ginni zelf altijd bij haar kan zijn. Als dat niet helemaal naar wens verloopt, knijpen zij de vrouw zodanig dat zij onder de blauwe plekken komt te zitten. Omdat hier vele verhalen van in omloop zijn, geef ik kort de ervaringen van Reda weer. Deze vrouw is 37 jaar, zij is getrouwd en heeft vijf kinderen. Zij vertelde mij dat een ginni vijf jaar bij haar heeft gewoond en in die tijd steeds geprobeerd heeft haar over te halen om bij haar man weg te gaan.

Hij kwam altijd 's nachts in de gedaante van een heel mooie man. Hij zat dan naast mij op bed en fluisterde lieve woordjes in mijn oor. Als mijn man tegen mij sprak, kon ik hem niet verstaan want de ginni blies dan hard in mijn oor (*widani bi-tsaffar wi bi-twishsh*). Hij zei steeds dat ik niet naast mijn man moest slapen en hij was heel jaloers als ik het wel deed. Hij kneep dan heel hard tot ik overal blauwe plekken had. De reden

van dit alles was dat hij zelf met mij getrouwd wilde zijn. Mijn man en mijn schoonmoeder geloofden mij niet en zeiden dat ik bijgelovig was. Pas nadat mijn schoonmoeder hem zelf ook een keer gezien had, vertelde zij mijn man dat het ècht waar was.

Reda heeft haar man niet verlaten om met de verliefde *ginni* te trouwen omdat zij niet getrouwd wilde zijn 'met een onderaardse man'. Haar verhaal is echter geen uitzondering. De laatste jaren is er in Egypte sprake van hernieuwde belangstelling voor *ginni's* in het algemeen en voor de vraag of een huwelijk tussen bovennatuurlijke wezens en mensen mogelijk is (in dit verband verwijs ik ook naar Leemhuis, 1993).

Amuletten

Volgens de Duitse oriëntalist Hans Winkler (1931) zouden vrouwen vooral schriftamuletten met de "Zeven Zegels van koning Salomo" (*as-sab'a khawatim as-sulaimaniyya*) dragen ter bescherming tegen de kraambeddemon *Qarina*, die volgens hem ook 'Umm-as-sibyan (moeder der knapen) of *Tabi'a* (zij die volgt) wordt genoemd. Geen van de vrouwen kent deze namen (Winkler vermeldt de 'ukht nauwelijks terwijl die in Egypte beter bekend is). Ik heb de vrouwen (Palestijnse) voorbeelden van schriftamuletten met de 'zegels van Salomo' laten zien, maar zij herkenden die niet. Dit hoeft op zich niet vreemd te zijn omdat een schriftamulet meestal in een leren of metalen omhulsel wordt gedragen en beslist niet open gemaakt mag worden, omdat het daardoor zijn werking verliest (zouden zij het wel doen, dan kunnen de meeste vrouwen het niet lezen omdat zij analfaabeet zijn). Enkele vrouwen kennen wel een soort *poster* die in Cairo verkrijgbaar is, die 'de zeven contracten van Salomo' heet. Deze *poster* wordt voornamelijk in auto's of thuis aan de muur gehangen om het boze oog te weren, maar hij wordt niet specifiek tegen de *qarina'*ukht gebruikt.

Preventieve maatregelen ter bescherming van het kind

De *subu'* is een 'feest' dat op de zevende dag na de geboorte van een kind gehouden wordt. De vrouwelijke familieleden van de moeder en haar vriendinnen worden dan uitgenodigd om aanwezig te zijn bij de 'naamgeving' en 'begroeting' van de baby. Hiervoor heb ik reeds beschreven op welke wijze het kind op de nacht vóór de *subu'* beschermd wordt tegen het boze oog. Op de dag van de *subu'* worden eveneens vele rituelen uitgevoerd: het kind wordt op een zeef (*ghurba*) heen en weer geschud en soms met een klap op de grond gezet 'opdat het later niet schrikt', vlak bij het kind wordt met een stamper hard in een koperen vijzel (*haun*) gestampt om veel lawaai te produceren, het kind wordt rondgedraaid boven een wierookbrander (*mabkhara*) en zout en granen worden in de lucht gegooid en over de vloer gestrooid. Daarna worden vele kaarsjes aangestoken waarmee het gezelschap door alle kamers en gangen loopt.

De *subu'* wordt overal in alle lagen van de bevolking gevierd en het is geen 'islamitisch' feest. De islamitische traditie (*'aqiqa*) is om bij de geboorte van een kind een of meerdere schapen te slachten en het vlees te verdelen (een derde voor de armen, een derde voor familieleden en een derde voor eigen consumptie). Omdat de meeste

vrouwen die ik geïnterviewd heb, een *subu*' voor hun kinderen hebben gehouden, heb ik hen gevraagd waarom zij dit gedaan hebben en wat de betekenis van de rituelen is. De antwoorden waren in grote lijnen gelijklopend, namelijk 'gewoonte' en 'traditie'. Behalve een enkele opmerking over het boze oog, *ginni's* en engelen, weten de vrouwen niet of de rituelen ook nog een andere betekenis hebben. Ik ben meerdere malen bij zo'n 'feest' aanwezig geweest en de reden dat ik denk dat dit een overblijfsel is van oude demonenvoorstellingen, is omdat gelijksoortige ceremoniën en 'bezwering-middelen' reeds door onder andere de Babyloniërs, de Joden en de Perzen werden uitgevoerd om het kind tegen een kraambeddemon te beschermen (Budge 1961; Donaldson 1938; Leibovici 1971; Masse 1938; Trachtenberg 1982). Door de moderne medische kennis zijn de risico's bij zwangerschap en geboorte verminderd. Vrouwen, ook ongeletterde vrouwen, hebben tegenwoordig door radio- en televisieprogramma's ook meer kennis over hygiëne en andere zaken die voor hen en hun kinderen belangrijk zijn. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwen in de grote steden, voor wie de bovennatuurlijke dimensie een kleinere rol is gaan spelen en waardoor het magisch-demonisch karakter van de *subu*' ook verdwenen is. Het is echter heel goed mogelijk dat in de dorpen en met name in Opper-Egypte de angst voor de demon nog wel leeft. In dit verband verwijs ik naar het onderzoek van Van der Most-Van Spijk (1982) die vertelt dat de vrouwen in haar onderzoeksdorp nog wel bang zijn dat de kraambeddemon in de eerste week zal toeslaan.

Samengevat heeft mijn onderzoek uitgewezen dat een groot aantal vrouwen gelooft dat het mogelijk is dat een demon (*qarina* of '*ukht*') een kind uit jaloezie doodt. Ik heb echter de indruk dat het meer een sluimerend aanwezig geloof in het bestaan van de demon betreft, dan een voortdurende angst ervoor. De kraambeddemon is lang niet bij alle vrouwen bekend en blijkt gewoonlijk pas een rol te gaan spelen als een vrouw meerdere malen een miskraam heeft gehad of als één of meerdere kinderen kort na de geboorte is overleden. De meeste vrouwen geloven niet dat de demon specifiek in de eerste week na de geboorte toeslaat. Amuletten die het kind en de moeder dragen zijn voornamelijk bedoeld ter bescherming tegen het boze oog, terwijl amuletten tegen de *qarina/ukht* nauwelijks meer bekend zijn. Een groot aantal vrouwen blijkt wel angstig te zijn voor *ginni's* in het algemeen. De meesten spraken eerst een '*bismillah*' uit ('in naam van God') voordat zij er over wilden praten en enkelen waren zo bang dat zij elk gesprek erover afwezen.

Hoewel het geloof in *hasad* en het boze oog in de 'betere kringen' heel vaak net zo sterk is als in de 'lagere klassen', is dit veel minder het geval bij de demonen uit het volksgeloof. Dit betekent niet dat alle vrouwen uit de lagere sociale klassen dezelfde voorstellingen over demonen hebben. Het zijn vooral de vrouwen die oorspronkelijk van het 'platteland' (*ar-rif*) komen en de vrouwen die analfabeet zijn, die de meeste verhalen over demonen kennen en er de meeste angst voor hebben.

Juist bij zwangerschap en bevalling is de mens bijzonder kwetsbaar voor demonen (Van Gennep 1909/1960). Een groot aantal rituelen die tijdens 'levenscrisissen' uitgevoerd worden, hebben tot doel moeder en kind tegen persoonlijke en onpersoonlijke boze krachten te beschermen. Heel vaak dient de moeder zich ook aan allerlei taboes

te houden. Dit geldt in het bijzonder tijdens de veertig dagen onreinheidsperiode die in Egypte *fatrit an-nafasa* wordt genoemd. Naast de vele duistere krachten van *hasad* en het 'boze oog, of *qarina'* *ukht* en andere demonen kunnen vrouwen in deze periode ook bedreigd worden door hun eigen 'negatieve' kanten, waardoor zij zelf het kwaad aantrekken en 'betoverd' raken met als consequentie onvruchtbaarheid of onvoldoende borstvoeding voor het kind (*mushahara* en *kabsa*).

Het culturele syndroom *mushahara* en *kabsa*

De symboliek van moederschap en moedermelk

Onvruchtbaarheid is voor Egyptische vrouwen niet alleen een lichamelijk, maar ook heel vaak een sociaal probleem. Een vrouw die na enkele maanden van haar huwelijk nog niet in verwachting is, komt dikwijls onder grote druk te staan van haar (schoon-) familie en van haar man. Mannen zijn er niet alleen trots op wanneer ze kinderen hebben, de voortplanting is ook een religieuze plicht (*Soera* 18:46). Een vrouw die haar man geen kinderen geschonken heeft schiet tekort en zij zal vooral in angst leven dat hij om die reden bij haar weg zal gaan. Hoewel het bekend is dat de oorzaak van kinderloosheid ook bij de man kan liggen, is het vooral de vrouw die alle mogelijke stappen onderneemt om in verwachting te raken. Vrouwen die in een grote stad wonen gaan daar tegenwoordig meestal naar een arts voor. De vrouwen die ik gesproken heb, zeggen dat in zo'n geval vaak een 'operatie' ('*amaliyya*, curettage van de uterus) wordt uitgevoerd, maar dat 'volksgebruiken' ook nog steeds worden geprobeerd, vooral als snelle resultaten uitblijven. Een vrouw kan ook tekort schieten in vruchtbaarheid als zij volgens haar man onvoldoende kinderen baart. Een groot aantal kinderen zijn een bewijs van mannelijke potentie en een beloning van God. Daarom houden vruchtbaarheidsproblemen voor een vrouw niet op bij het baren van haar eerste kind. Zolang zij in de vruchtbare leeftijd is en haar man wil meerdere kinderen, blijft de druk om kinderen te baren aanwezig.

Omdat kinderen zeer gewenst zijn, is het niet verwonderlijk dat rond zwangerschap, geboorte en vruchtbaarheid veel symboliek is ontstaan. Dat is ook het geval bij moedermelk. Melk is een weldaad van *Allah* (*Soera*:16:66) en de Koran beveelt borstvoeding voor het kind gedurende twee jaren aan (*Soera* 2:233). In een islamitische samenleving heeft borstvoeding niet alleen te maken met de fysieke overleving van het kind, het wordt ook als fundamenteel beschouwd voor de relatie tussen moeder en kind (een opvatting die ook in andere culturen bestaat). Heel vaak gelooft men ook dat het karakter van het kind gevormd wordt door de goede of kwade eigenschappen van de moeder die het via de borstvoeding naar binnen krijgt. Eveneens wordt emotionaliteit van de moeder, door bijvoorbeeld boosheid of verdriet, belangrijk beschouwd voor de 'kwaliteit' van haar melk. Emotionaliteit kan haar bloed 'verhitten' (*za'l fil-damm*) waardoor het kind dat op dat moment bij de moeder drinkt ziek kan worden of kan sterven. Borstvoeding heeft ook te maken met wie men wel of niet mag trouwen. Zo staat de Koran wel toe dat kinderen gezoogd worden door een andere vrouw dan de

biologische moeder (*Soera* 2:233), maar een man en een vrouw van verschillende moeders die gedronken hebben bij eenzelfde vrouw worden als broer en zus beschouwd en mogen niet met elkaar huwen (*Soera* 4:23).

Verklaringen voor onvruchtbaarheid en onvoldoende lactatie

Een veel genoemde (volks)verklaring voor onvruchtbaarheid en onvoldoende borstvoeding is dat zij veroorzaakt worden door *mushahara* (afgeleid van *shahr*, wat maand betekent) en *kabsa*. ('druk'). Beide kunnen waarschijnlijk het best vertaald worden door 'betovering'. Het wordt niet bewust of onbewust veroorzaakt door iemand die het boze oog 'werpt', noch dat een specifieke demon (*qarina* of '*ukht*') ervoor verantwoordelijk wordt gehouden. Deze 'betovering' wordt namelijk veroorzaakt door overtreding van bepaalde taboes, of door een bepaalde handeling die men gedaan heeft voordat de nieuwe maan opkwam. Het kan ook het resultaat zijn van het (toevallig) ontmoeten van de verkeerde personen tijdens een kwetsbare periode, zoals besnijdenis, huwelijk, zwangerschap, geboorte en in het bijzonder tijdens de onreinheidsperiode na de bevalling, die *fatrit an-nafasa*' heet (door de bloedingen na een bevalling verkeren vrouwen veertig dagen in staat van grote onreinheid – *gunub*). *Mushahara* en *kabsa* krijgen een extra dimensie omdat de 'overtredingen' te maken hebben met 'zwakheid' van het vrouwelijke karakter waardoor vrouwen vanzelf allerlei onheil naar zich toetrekken.

Opvattingen van vrouwen over mushahara en kabsa

De meeste van de door mij geïnterviewde vrouwen zijn bekend met *mushahara* en *kabsa*. Iets meer dan de helft van hen gelooft ook absoluut dat de 'betovering' verantwoordelijk is voor onvruchtbaarheid en onvoldoende lactatie. De andere vrouwen weten het niet zeker of vinden het absolute nonsens. Beide benamingen worden bovendien nogal onduidelijk en door elkaar gebruikt om hetzelfde aan te geven want een aantal vrouwen zei dat *mushahara* niet de oorzaak, maar juist een amulet is om de 'betovering' door *kabsa* te voorkomen.

Waar moeten vrouwen zich nou precies aan houden, vooral tijdens de onreinheidsperiode, om die gevreesde 'betovering' te voorkomen? Het blijkt dat vooral aubergines als een potente oorzaak worden gezien (sommigen noemen de 'betovering' daarom ook 'aubergine-ziekte'). Aubergines zijn een veel gegeten groente in Egypte, maar kennelijk schadelijk voor kraamvrouwen. Daarom mag de vrouw de eerste veertig dagen na de geboorte beslist geen aubergines zien of ermee in aanraking komen. Vreemd genoeg geldt voor enkele anderen dat aubergines juist een middel zijn om de 'betovering' te neutraliseren. Aubergines worden dan kennelijk als amulet beschouwd, want zij moeten achter het bed van de kraamvrouw opgehangen worden of op een bord naast haar bed geplaatst worden.

Andere voorschriften zijn dat geen andere vrouw bij de kraamvrouw op bezoek mag komen als zij rauw vlees bij zich heeft, (nieuw) goud draagt, een dode in de familie heeft of menstrueert. De kraamvrouw mag ook geen zwangere hond of kat zien en haar pasgeschoren echtgenoot mag niet bij haar binnenkomen voordat zij eerst haar kamer

verlaten heeft en naar hem is gegaan. Verder mag zij tijdens de onreinheidsperiode niet haar huis verlaten, een andere kraamvrouw ontmoeten of een pas besneden jongetje of meisje zien vóór de nieuwe maan is opgekomen. Zij kan ook last krijgen van *mushahara* en *kabsa* als zij zelf als meisje niet besneden is, of als dat wel gebeurd is, zij een ander pas besneden meisje heeft ontmoet voordat de nieuwe maan was opgekomen. Heel belangrijk is ook dat na haar besnijdenis een stukje van het weggesneden vlees op de arm gebonden is dat daarna bij volle maan in de Nijl werd geworpen.

'Genezing' van *mushahara* en *kabsa*

Er bestaan verschillende mogelijkheden om de 'betovering' te genezen. Bijna alle vrouwen zijn van mening dat *mushahara* en *kabsa* geneutraliseerd kunnen worden door: op een graf te gaan zitten of er zeven maal omheen te lopen, door naast een rijdende trein te gaan liggen of door zeven maal om een veld met aubergines te lopen. Verder helpt het om: te urineren op de urine van een andere kraamvrouw, om het bloed van de besnijdenis van een jongetje in de vagina aan te brengen of door een *sheikha* (magisch-religieuze specialiste) een amulet te laten maken en een kip te offeren. Voor onvruchtbaarheid kan men ook vanwege de *baraka* (zegening) het graf van een heilige bezoeken (Early 1993). Het was niet mogelijk om van de vrouwen te vernemen waarom nou juist sommige handelingen *mushahara* en *kabsa* veroorzaken en andere die juist neutraliseren. Zij zeiden het niet te weten en bij doorvragen kreeg ik alleen vage antwoorden. Zo vertelden enkelen dat een kraamvrouw niet met aubergine in contact mag komen omdat zij 'zwart' is en op een baarmoeder lijkt (anderen zeiden juist dat de aubergine op een penis lijkt). Zoals bekend bestaan in vele culturen 'voedselverboden' voor de vrouw vanaf de zwangerschap tot en met de onreinheidsperiode na de geboorte. Veelal heeft een dergelijk verbod te maken met angst voor overdracht van de specifieke eigenschappen van dat wat verboden wordt.

'Schrik' (*tarba*) lijkt zowel met het veroorzaken als met het genezen van lichamelijke verstoringen te maken te hebben. Rauw vlees zou volgens de vrouwen vooral niet goed voor een baby zijn omdat het kind er van 'schrikt' en 'verstoort' raakt, waardoor het later problemen heeft om te leren lopen. Soms wordt een zieke baby even in het karkas van een pas geslacht schaap gelegd juist opdat het 'schrikt', waardoor het geneest en blijft leven. 'Schrikken ter genezing' is eveneens de gedachte achter enkele methoden om verstoringen door *mushahara* en *kabsa* op te heffen (in een graf zitten of naast een rijdende trein gaan liggen). Alle vrouwen zijn ook bekend met de 'schrik-schaal' (*tasit al-khadda*). Dit is een platte metalen schaal waarop koranteksten gegraveerd zijn waaruit gezegend (*baraka*) water gedronken wordt ter bescherming van boze geesten. Vrouwen gebruiken deze schaal ook om zich te beschermen tegen steriliteit of om ervan te genezen.

Het verbod op het dragen van goud heeft misschien te maken met *Soera* 3:12 waarin goud en zilver tot de 'begeerlijkheden' genoemd worden die bij het nabije leven horen, terwijl bij *Allah* de schone inkeer is. Het kan ook te maken hebben met dat *ginni's* bang zijn van metaal, maar dan zou er eigenlijk geen reden zijn om het dragen ervan te verbieden omdat het dan juist het kwaad op een afstand houdt. Als een man zich scheert

gebruikt hij een mes. Volgens Kennedy (1978) wordt een mes als scherp voorwerp, zowel met het afweren van bovennatuurlijke kwade geesten geassocieerd als met het gebruik ervan bij de besnijdenis waarbij bloed vloeit.

Bloed (in het bijzonder menstratiebloed en het bloed van de bevalling) is onrein en doden zijn ook onrein. Het verbod dat een menstruerende vrouw, of een vrouw die in contact is geweest met een dode niet bij een kraamvrouw binnen mag komen, is hiernaar te herleiden. Het feit dat het verboden is voor de kraamvrouw om een zwangere hond of kat te zien, heeft misschien te maken met dat *ginni's* vaak in de gedaante van een hond en vooral van een kat kruipen.

De stand van de maan

De term *kabsa* is ook in Palestina bekend voor dezelfde verschijnselen als in Egypte, maar verder ben ik in de literatuur over vrouwen, zwangerschap en geboorte in andere islamitische landen deze benaming niet tegengekomen. De term *mushahara* lijkt, behalve in Egypte, nergens anders te bestaan. Wel is het zo dat dezelfde zorgen over onvruchtbaarheid en onvoldoende lactatie ook elders bestaan (vergelijk in dit verband Bartels 1993; Creighton 1981; Delaney 1991 en de al wat oudere studies van Granqvist 1947 en 1950). Vooral voor vrouwen die oorspronkelijk uit Opper-Egypte komen, heeft de 'betovering' (*mushahara*) alles te maken met de stand van de maan. De auteur H. Ammer (1954) merkt op dat er in Egypte een opvallend verband bestaat tussen de maan en bepaalde sociale fenomenen, zoals het zogen van een kind en de besnijdenis. Daarom vermoedt hij dat ergens in de Egyptische geschiedenis een verband moet hebben bestaan tussen de maan en vruchtbaarheidsriten. Ook bij de Nubiërs in Opper Egypte is *mushahara* sterk geassocieerd met maanstanden en 'crisis ritens' (Kennedy 1978).

Samengevat, *mushahara* en *kabsa* ontstaan door een samenspel van allerlei factoren en ideeën. Net als bij het geloof in de kraambeddemon, zijn het vooral de vrouwen uit de lagere sociale klassen die er het meest bevreemd voor zijn. Het is praktisch onbekend bij vrouwen uit de midden en hogere klassen. Lang niet alle vrouwen hebben zich nauwgezet aan alle 'voorschriften' gehouden. Zo blijkt dat ongeveer de helft van de vrouwen die zeggen te geloven in *mushahara* en *kabsa* uit angst ervoor gedurende de onreinheidsperiode niet buitenshuis is gegaan en de andere helft dat wel heeft gedaan. De vrouwen die wel buitenshuis zijn gegaan zeiden zich beschermd gevoeld te hebben door het dragen van een zelfgemaakte amulet. Ik heb de indruk gekregen dat ten eerste voor veel vrouwen geldt dat zij het zich economisch niet kunnen permitteren om tijdens de onreinheidsperiode speciaal voedsel te eten of binnenshuis te blijven zoals 'voorgeschreven' wordt en ten tweede dat vrouwen die zelf of in hun directe omgeving gevallen van *mushahara* en *kabsa* hebben meegemaakt, eerder dan anderen geneigd zijn om de voorschriften strikter op te volgen.

Drie vrouwen vertelden problemen met de borstvoeding gehad te hebben en een aantal van hen is langere tijd ongewenst niet (opnieuw) zwanger geworden. Zij zeiden dat zij enkele van de hierboven genoemde methoden gebruikt hadden om de

'betovering' te neutraliseren, maar daarnaast ook een arts bezocht hadden. Geen van hen had het graf van een heilige bezocht.

Conclusie

De focus van mijn onderzoek was 'kwaad' dat vrouwen kan treffen tijdens de zwangerschap, de bevalling en gedurende de veertig dagen onreinheid daarna. Ik wilde weten of ziekten bij henzelf en/of hun kinderen gezocht worden in 'natuurlijke' of 'bovennatuurlijke' oorzaken. Het blijkt dat ideeën over ziekten vaak verbonden zijn met het bovennatuurlijke. In de eerste plaats kan het *Allah's* wil zijn dat iemand ziek wordt en sterft. Dit wordt '*amr Allah* (God's wil) genoemd. Vaak wordt ook gezegd dat het *maktub* ('geschreven') is of iemand ziek wordt of niet en hoe lang iemand blijft leven. Ik heb de vrouwen gevraagd welke andere oorzaken er voor ziekten kunnen zijn als het niet God's wil is of 'geschreven' staat. De meeste vrouwen antwoordden daarop eerder aan een 'natuurlijke' dan aan een 'bovennatuurlijke' oorzaak of toverij te denken. Van de bovennatuurlijke oorzaken bleek *hasad* (jaloerie en het werpen van het boze oog) de meest genoemde te zijn, vooral als het ziekte/sterfte van een kind betreft. Als tweede veel genoemde oorzaak werden *ginni's* (demonen) of de *qarina'ukht* (zuster onder de aarde) genoemd. '*Amal* of *sihr* (toverij, zwarte magie) werden eveneens genoemd. Heel vaak betreft het dan onvruchtbaarheid van de vrouw die veroorzaakt wordt door zwarte magie van een andere vrouw. Dit is beslist iets anders dan onvruchtbaarheid veroorzaakt door *nushahara* en *kabsa*, die in tegenstelling tot '*amal* of *sihr* niet opzettelijk veroorzaakt wordt. Net als bij het boze oog bestaat ook bij '*amal* en *sihr* een specifieke context. Dat wil zeggen dat wanneer een vrouw vermoedt dat in haar geval sprake is van toverij of zwarte magie, zij op zoek gaat naar een 'schuldige'. Beschuldiging van toverij of magie komt dus altijd achteraf en is net als bij een beschuldiging van 'het boze oog werpen' een rechtvaardiging van en een reflectie van bepaalde vijandige gevoelens ten opzichte van de beschuldigde. De meeste door mij geïnterviewde vrouwen zeiden niet echt bang te zijn voor '*amal* of *sihr*. Door de aard van mijn onderzoek ben ik niet in staat geweest dit te verifiëren.

Als 'natuurlijke' oorzaak van ziekten bij kinderen werden vaak verkoudheid, koorts, mazelen en tetanus genoemd. Wat betreft de behandeling van ziekten met een 'natuurlijke' oorzaak bij kinderen of bij zichzelf, aarzelen vrouwen niet om naar een 'moderne' dokter te gaan of medicijnen direct bij de apotheker te kopen. In geval van onvruchtbaarheid van de vrouw wordt tegenwoordig eveneens snel de hulp van een arts ingeroepen.

De overheid stimuleert de bio-medische geneeskunst en zij heeft de meeste vormen van 'traditionele' geneeswijzen verboden. Er zijn een aantal ziekenhuizen waar men gratis terecht kan en een groot deel van de medicijnen wordt gesubsidieerd. Hoewel het gebruik van bio-medicijnen vaak als *tanwir* ('verlichting') gezien wordt, worden 'traditionele' diagnose en behandeling door veel vrouwen nog steeds gewaardeerd. Al was het maar 'voor alle zekerheid' wordt de hulp van een traditionele genezer ingeroepen. Traditionele genezers zijn meestal personen die religieuze kennis hebben en door

die kennis bovennatuurlijke wezens 'controleren'. Zij kunnen door 'opdrachten' deze wezens bepaalde dingen laten doen, inclusief het veroorzaken of genezen van ziekten. De genezer constateert of het gaat om het boze oog, *jinn* of iets anders en hij bepaalt tevens welk type amulet of afweerspreuk gebruikt dient te worden.

In dit artikel heb ik geprobeerd de visie van vrouwen zo goed mogelijk weer te geven. Hun geloof en inzichten met betrekking tot bovennatuurlijk kwaad heb ik 'in kaart gebracht'. Ik doe geen uitspraak over de juistheid van de feiten noch dat ik de gecompliceerdheid van allerlei symbolische voorstellingen aan bod laat komen. Ten eerste valt het 'kwaad' dat door de vrouwen ervaren wordt niet op een eenduidige manier te interpreteren. Afhankelijk vanuit welk perspectief het wordt beschouwd kan men tot verschillende verklaringen komen. Ten tweede is het 'kwaad' waarover ik vertel niet eensoortig. De eerste twee, *hasad* (afgunst en jaloezie) en *jinn* (demonen; waaronder ook de *qarina* en de 'ukht vallen) worden beide in de Koran vermeld, maar zij zijn verschillend van aard. *Hasad* wordt als menselijk veroorzaakt kwaad beschouwd en er komen geen geestwezens aan te pas. De *jinn* kunnen ook niet op één wijze behandeld worden, omdat er goede en kwade demonen zijn en gelovige en ongelovige. Bovendien zijn kwade demonen niet onder alle omstandigheden 'kwaad' en maakt het ook verschil of men spreekt over de demonen uit de Koran of de demonen uit het volksgeloof. Het derde soort kwaad, *mushahara* en *kabsa* ('betovering' door overtreding van taboes), is een cultuuruiting die waarschijnlijk niets met de Islam te doen heeft. Hoewel beide door de meeste vrouwen eenduidig geïnterpreteerd worden, zou voor een gedegen onderzoek een onderscheid gemaakt dienen te worden. *Kabsa* betekent 'druk' en volgens Merhsen (1982) heeft het vooral te maken met 'druk' veroorzaakt door menstruatiebloed of met door sperma verontreinigde personen. Behalve dat de term *kabsa* ook bekend is in Palestina, lijkt hij onbekend te zijn in andere islamitische landen. *Mushahara* lijkt typisch Egyptisch te zijn, maar het geloof erin komt het sterkste voor in Opper-Egypte. *Mushahara* zou vooral met de maanstanden te maken hebben (het woord is ook afgeleid van *shahr*, wat maand betekent) en volgens Ammar (1954) en Kennedy (1978) zouden de *mushahara*-taboes een overblijfsel uit de pre-islamitische periode zijn.

De angst voor 'bovennatuurlijke' wezens is een angst die mensen overal op de wereld heeft beziggehouden en elke cultuur heeft mechanismen ontwikkeld om die angst te verwoorden en/of te bestrijden. Voor de islamitische wereld geldt dat een groot aantal geestwezens, maar ook magie en toverij in de Koran genoemd worden (Zbinden 1953). Meer dan het christendom biedt de islam ruimte om angsten en dreigingen te projecteren op bovennatuurlijke voorstellingen zonder dat dit meteen wordt gerangschikt onder 'duivelse praktijken'. Op het eerste gezicht lijken de voorstellingen die de door mij geïnterviewde vrouwen hebben over 'kwaad' onbegrijpelijk, maar hun angsten zijn eeuwenoude angsten die te maken hebben met bloed, seksualiteit, pijn en vooral ook met de dood waarmee zwangerschap en geboorte omgeven waren. In een cultuur waarin geloof in spirituele wezens en ideeën over bovennatuurlijke veroorzaking gewoon zijn, ligt het voor de hand dat een soort 'rituele verdediging' is ontstaan, die vandaag aan de dag nog (gedeeltelijk) voortbestaat in de populaire tradities.

Samengevat is mijn conclusie dat vooral *jaloerie*, van een mens of van een demon, de belangrijkste 'boosdoener' is waar vrouwen en kinderen mee te maken hebben. Het geloof in *hasad*, dat ook in de Koran wordt vermeld, treft men in alle lagen van de bevolking aan. Dit betekent niet dat iedereen *hasad* ook op dezelfde wijze interpreteert. Voor een groot aantal vrouwen uit mijn onderzoek is het 'werpen' van het boze oog door een jaloerse persoon de voornaamste oorzaak van allerlei ziekten en tegenspoed, maar anderen zeiden dat alleen *Allah* beschikt. *Jinn* (*ginni's*, demonen) worden eveneens in de Koran genoemd en angst voor demonen in het algemeen is bij veel vrouwen aanwezig. De vele verhalen die in omloop zijn over jaloerse demonen en de specifieke kraambeddemon, zijn typisch uit het volksgeloof. Vooral de vrouwen uit de lagere sociale klassen en degenen die oorspronkelijk uit dorpen in de Delta of Opper-Egypte komen geloven in kwaad dat door deze demonen veroorzaakt wordt. Het culturele syndroom *mushahara* en *kabsa* blijkt eveneens bij de meeste vrouwen uit de midden en hogere klassen praktisch onbekend te zijn, maar het is bij een groot aantal vrouwen in de volkswijken (die ook heel vaak oorspronkelijk uit Opper-Egypte komen), nog levendig aanwezig. Vrouwen in de volkswijken (ook relatief jonge vrouwen) zijn dikwijls niet naar school geweest, waardoor zij een belangrijke achterstand hebben ten opzichte van vrouwen uit de 'middenklasse' en de 'betere kringen'. Vaak houden zij daardoor langer dan die vrouwen vast aan allerlei overgeleverde patronen. Het is echter beslist niet zo dat deze vrouwen met gesloten ogen door het leven gaan. De meesten staan open voor nieuwe ideeën en als hun kinderen of zijzelf ziek worden, komen er nog wel 'volks'methoden aan te pas, maar zij aarzelen niet om ook de moderne medische opties te proberen.

Noot

Gerda Sengers is arabist en cultureel antropoloog (Universiteit van Amsterdam). In haar afstudeerscriptie *Culturele Antropologie* behandelt zij geboorterituelen in Egypte, traditionele gebruiken bij de bevalling, magisch-religieuze specialisten en magische middelen ter bescherming en/of afwerping van demonen. Deze data werden aangevuld met gegevens uit de literatuur omtrent orthodox islamitische en volksreligieuze ideeën.

Literatuur

Ammar, A.

1954 *Growing up in an Egyptian village, Silwa, Province of Aswan*. London: Routledge & Kegan Ltd.

Bartels, E.

1993 *'Eén dochter is beter dan duizend zonen': Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen*. Utrecht: Jan van Arkel.

Budge, E.A.W.

1961 *Amulets and talismans*. New York: University Books.

- Creyghton, M.L.
 1991 *Bad milk: Perceptions and healing of a children's illness in a North African society*. Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Donaldson, B.A.
 1938 *The wild rue: A study of Muhammadan magic and folklore in Iran*. London: Luzac & Co.
- Early, E.A.
 1993 *Baladi women of Cairo: Playing with an egg and a stone*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Gennep, G. van
 1960 *The rites of passage: A classic study of cultural celebrations*. Chicago: University of Chicago Press (oorspr. 1909).
- Granqvist, H.
 1947 *Birth and childhood among the Arabs*. Helsingfors: Söderström & C:O Förlagsaktiebolag.
 1950 *Child problems among the Arabs*. London: Routledge.
- Kennedy, H.A.S. (ed.)
 1978 *Nubian ceremonial life: Studies in Islamic syncretism and cultural change*. Los Angeles: The University of California Press.
- Leemhuis, F.
 1993 Épouser un djinn? Passé et présent. *Quaderni di Studi Arabi*, nr. 11, 1993. Venezia, (Revista Annuale: Estratto), pp. 180-92.
- Leibovici, M.
 1971 Génies et démons en Babylonie. *Sources Orientales VIII: Génies, Anges et Démons*. Paris: Éditions du Seuil, pp. 85-113.
- Masse, H.
 1938 *Croyances et coutumes Persanes*. Paris: Librairie Orientale et Américaine.
- Mershen, B.
 1982 *Untersuchungen zum Schrifamulet und seinem Gebrauch in Jordanien*. Koblenz: Dietmar Fölbach.
- Most van Spijk van der, M.
 1982 *Who cares for her health? An anthropological study of women's health care in a village in Upper Egypt*. Cairo-Leiden: Women and Development Series.
- Trachtenberg, J.
 1939 *Jewish magic and superstition: A study in folk religion*. New York: Behrman's Jewish Book House.
- Winkler, H.A.
 1931 *Salomo und die Karina: Eine orientalische Legende von der Bezwingung einer Kindbettdämonin durch einen heiligen Helden*. Stuttgart: Verlag von W. Kohlhammer.
- Zbinden, E.
 1953 *Die Djinn des Islam und der altorientalische Geisterglaube*. Bern und Stuttgart: Verlag, Paul Haupt.